

O U D S C H R I F T

(vervolg van Vlaamse Stam, dec. 1981, blz. 583 tot 591)

Het Gotiek cursief van de 16e eeuw is over het algemeen een duidelijk leesbaar schrift, althans tot rond 1580-90. Het is meestal geschreven met vaste hand en met de brede pen zodat de drukverdeling goed tot uiting komt. Dikwijls worden allerhande afkortingen en samentrekkingen gebruikt zonder enige eenvormigheid. De weggelaten letters worden vervangen door een teken, een horizontale streep of een krul boven de overblijvende letters van het woord. Veelvuldig is de weglating van de eind-n in de uitgangen op en. Van de letter n blijft dan niets anders meer over dan een neerhaal aan de e. Een ander voorbeeld is de letter m die bij verdubbeling toch enkel geschreven wordt, terwijl de tweede m weergegeven wordt door een streep boven de overgeblevene, bv. omē = omme, somē = somme. Op plaat 6, voorbeeld c geven wij een tekst waarin zelfs beide letters m volledig weggelaten worden. Ook de uitgangen -ynghe en -licke worden dikwijls weggelaten. Dit zijn slechts enkele voorbeelden, voor andere verwijzen wij naar de toelichting bij de platen.

Vanaf het tweede kwart van de 16e eeuw komt er een wijziging in het schrift: men begint het op te luisteren met penhalen die meestal cursief-technisch verantwoord zijn (zie plaat 5, c en plaat 6) en weldra wordt het ermee overladen (zie plaat 7). Dat leidt tot een wijziging in de vorm van sommige letters, zo wordt de e vanaf het midden van de eeuw zeer dikwijls in één penhaal geschreven, terwijl bij de d de schacht tot een lus gesloten wordt (plaat 6, c) zodat beide letters eindigen met op elkaar te gelijken. Ook bij de v heeft een soortgelijke ontwikkeling plaats, de aanzethaal wordt eerst verlengd en dan tot een naar buiten gewende lus vervormd. De richting van de lus wordt na het midden van de eeuw naar binnen gebogen, zodat het verschil tussen v en b zeer gering wordt en bij zekere scribenten praktisch niet bestaat.

In het laatste kwart van de 16e eeuw treedt een verval in van de schriftvormen (plaat 7 en plaat 8, a). Men stelt een grote slordigheid vast en in veel gevallen een gebrek aan vaste lettervormen. Dit is het gevolg van de ontreddering van het onderwijs tijdens de godsdienstige troebelen (22).

Alhoewel wij bij voorkeur tekstvoorbeelden gekozen hebben uit documenten met een zeker belang waarin het schrift beter leesbaar is, geven wij toch op plaat 7 een tekst uit een kladschrift samen met de overschrijving in het net. Hiermede willen wij aantonen dat het bij een studie van het cursief zeker nuttig zou zijn ook die kladschriften na te gaan. Wat Frankrijk betreft trok Ch. Samaran hierop reeds de aandacht in een korte bijdrage, geïllustreerd met voorbeelden en de overschrijvingen ervan (23).

In het begin van de 17e eeuw komt er met de verbetering van de tijdsomstandigheden ook een vernieuwing van het schrift. Het gaat niet zozeer om een verandering van de lettertekens, maar er is wel een duidelijke verbetering van de

(22) Naar E. Strubbe, aang. werk p. 127.

(23) Ch. Samaran, « Note pour servir au déchiffrement de la cursive gothique de la fin du XVe à la fin du XVIIe siècle » in: « Le Moyen Age », revue d'histoire et de philologie, 2e série, tome XXIV, p. 95 e.s. (Paris 1922).

Plaat 6. Gotieke cursieven van de 16e eeuw.

a. 1555

Verclenent vande ghemachte 'end
in gheue f' andrew totis gylomsten
v'is poorter j' poorteste d'is p'de
en s' bezuofme te vultoen alle de
p'de t'el' v'egte actulde l'ij' s'
Jules p'v' e' profen teologu

de somme van d'ijtmers' en half van d'eernde
costey (en) de hollsch costey / actum des g'ijm'
van septemb' d' 1555 s' stecustante p'ndemij'
boudelort burchman' en albert althyn' scepen

b. 1559

c. 1582

De zelue doet investoren ten huyse v'ly subv'erg' v'alg'ijm'ne
alsulcke men' v'leg'godij' als d'ier s'yn tebegon' m'ly' h'nd'nd'
v'el' s'uy te veru'uere, de sus' als bouy' d' v'el' de v'el' r'ijty' w'ke
als bouy' p'ur de get'

leesbaarheid waar te nemen, dit als gevolg van het hernemen van degelijk schrift-onderwijs. Ook laat de invloed van de schoonschrijvers (de zogenaamde calligrafen) zich hier en daar voelen bij de versiering van de letters (zie plaat 8, b).

PLAAT 6 : Gotieke cursieven van de 16e eeuw.

De drie voorbeelden van deze plaat zijn typische schriften voor de periode van ± 1540 tot 1590 : duidelijk leesbaar geschreven met brede pen wat de drukverdeling ten goede komt.

De samentrekkingen komen veelvuldiger voor, vooral van de eindletters. Hierin is geen eenvormigheid te bespeuren.

a. Akte van inschrijving van poorters van 9 juli 1555 (Stadsarchief van Torhout, Poortersboek 1523-1620, f° 19 recto).

Overschrijving :

1. Bertelmeus vande Ghenachte ende
2. Margriete filla Andries Celis zyn ontfan-
3. ghen poorter **ende** poortesse deser stede
4. **ende** sy beloofnen te vuldoene alle de
5. **poortelicke** rechte. Actum den 9en in
6. julet 1555, present tcolegie.

Toelichting :

De letter p wordt op twee manieren geschreven, vgl. op r. 3 poorter en poortesse. De eind-s is rond maar heeft hier een eigenaardige vorm die merkbaar afwijkt van de vorige en volgende voorbeelden (r. 1 Bertelmeus en r. 2 Celis). In het midden van een woord en als beginletters steeds de lange s.

De letter e wordt in twee halen geschreven die mekaar zelden raken. De cirkel van de o wordt niet gesloten, zodat soms verwarring met de e kan voorkomen (r. 4 beloofnen).

b. Tekstgedeelte van een akte van arrest van 24 september 1559 (R.A.B., Archief van Nieuwpoort, nr. 4740).

Overschrijving :

1. de somme van 16 stuvers en half van **verteerde**
2. **costen ende wettelicke** costen. Actum den 24en
3. van septembre 1559, **Pietere** Steenstrate, **present** Denys
4. Boudeloot burchmeestre **ende** Alebeert Alewyns scepene

Toelichting :

Op r. 1 dient de aandacht gevestigd op het teken dat de letters **ver-** vervangt (**verteerde**).

In 1589 van alle yfren die
 bereyde is jansden van
 den 18^{en} van de algeme
 nen acten d' 13^{en} van
 den 20^{en}. Den 2^{en} van
 den 1^{en} - 9^{en} van de 1^{en} - 13^{en}
 (1589) van de 1^{en} - 13^{en}

Plaat 7. Gotieke cursieven
van de 16e eeuw.

a. 1589 kladschrift van
voorbeeld b.

b. 1589
netschrift van
voorbeeld a.

In 1589 van alle yfren die
 bereyde is jansden van
 den 18^{en} van de algeme
 nen acten d' 13^{en} van
 den 20^{en}. Den 2^{en} van
 den 1^{en} - 9^{en} van de 1^{en} - 13^{en}

In 1591 van alle yfren die
 bereyde is jansden van
 den 18^{en} van de algeme
 nen acten d' 13^{en} van
 den 20^{en}. Den 2^{en} van
 den 1^{en} - 9^{en} van de 1^{en} - 13^{en}

c. 1591

De letter r krijgt hier de v-vorm (vergelijk met voorbeeld a). De h wordt steeds geschreven met een neerhaal. De w lijkt op een hoofdletter U, samentrekking van de dubbele v (r. 2 wettelicke en r. 4 Alewyns). De lusvorming bij de e is bijna volledig.

c. Akte van arrest van 9 december 1582 (R.A.B., Archief van Nieuwpoort nr. 4.741).

Overschrijving :

1. de zelve doet arresteren ten huuse van Hubrecht Valcgrave
2. alzulcke meuble goedynghen als daer zyn toebehorende Maerten Andries
3. omme daerup te recouvreren de somme als boven ende omme de wettelicke kosten. Actum
4. als boven present de zelve.

Toelichting :

Alhoewel een zeer duidelijk schrift, wordt de lezing bemoeilijkt door de afkortingen en samentrekkingen. Aangezien het gaat om een min of meer vaste formule, dient men in dergelijk geval meerdere akten van dezelfde hand door te nemen teneinde klaarheid te krijgen in de gebruikte afkortingen en samentrekkingen.

De letter a wordt gevormd uit een n voorzien van een schuin streepje. De h krijgt in Hubrecht (r. 1) en in toebehorende (r. 2) een dubbele lus. Men lette op de vorm van de k in alzulcke (r. 2).

PLAAT 7 : Gotieke cursieven van de 16e eeuw.

a. Het klad- en b. het netschrift van een akte van arrest van 9 december 1582 (R.A.B. Archief van Nieuwpoort, resp. nrs. 4749 en 4741).

a. Overschrijving :

1. Michiel van Rollegghem doet
2. arresteren ten huuse van Pieter
3. Janssoone (?) cuiper alzulck
4. goet alsser es ten selven huuse
5. toebehoorende Jan de Waele
6. namelick een houtten coffer, een
7. schabelleken, twee stoellen

Toelichting :

Dit schrift is uiteraard als kladschrift zonder zorg voor de vorming van de letters neergepend en bijgevolg moeilijk leesbaar. Dergelijke schriften vindt men dikwijls in gerechtsbundels.

Plaat 8. Gotieke cursieven van de 17e eeuw.

a. 1600

Mir giet voort met seet anrechten de boosy gelyc
omme d' hant te vergaen de sijnle van zyk wylt
van vooft ende t'wysen van laucke de f'p'mente

b. 1614

Maestru bedinghet
door Burgmest'r' ende Scopel's der
Stede van der Schepouwe ter manij's
vande's Railli's des ve'rum 1614
van ontghelees te's conf'raethe
des zolij's G'um voo'le'st ter p'ntu

b. Overschrijving :

1. Michiel van Rolleghem doet arresteren ten huuse van **Pieter Janssoone** (?)
2. **cuyper alzulck goet alsser ten selven huuse es, toehoorende Jan**
3. **de Waele, namelick een houtten coffer, een schabelleken, twee stoelen**

Toelichting :

Het netschrift stemt volledig overeen met het klad, behalve het woordje « es » dat in het klad na « alsser » komt en in het net na « huuse ».

Het schrift is gekenmerkt door lange halen aan sommige letters, bv. aan s, t, enz. In deze periode zijn we duidelijk aan een verval van het schrift toe.

De letter a komt in twee vormen voor. De h schijnt definitief een dubbele lus te krijgen. De eind-n wordt niet voluit geschreven maar degenereert in een neerhaal aan de voorlaatste letter. De e wordt altijd met een lus geschreven. Ook de d krijgt een lus (r. 1 doet, r. 3 de Waele).

c. Gedeelte van een akte van arrest van 3 augustus 1591 (R.A.B., Archief van Nieuwpoort, nr. 4741).

Overschrijving :

1. Jan Olivarius doet arresteeren alzulcke kiste
2. met goede alsser staende es ten huuze van Loys
3. Hoof hier voortyts toebehoort hebbende **Adriaen Gaillaert**

Toelichting :

Onregelmatig schrift eveneens gekenmerkt door lange halen. Als beginletter heeft de a de n-vorm met een zo groot diacritisch teken dat er verwarring kan ontstaan (r. 1 arresteren en alzulcke, r. 2 alsser), in het midden van een woord de gewone a.

PLAAT 8 : Gotieke cursieven van de 17e eeuw.

a. Gedeelte van een akte van arrest van 23 juni 1600 (R.A.B., Archief van Nieuwpoort nr. 4741).

Overschrijving :

1. Michiel Goossins doet arresteren de voornomde pennynghen
2. omme **daerinne** te verhaelen de somme van 9 **ponden 6 schellynghen**
parisis
3. van coope ende leverynghe van laecken, d'insinuatie

Toelichting :

Schrift praktisch zonder vaste vormen ; men vergelijkte bv. de letters e, a, d, r, enz., telkens vindt men andere schrijfwijzen en dit op slechts drie lijnen tekst ! Het verval het schrift waar te nemen bij de personen die gebrekkig onderwijs genoten hadden tijdens de godsdiensttroebelen, duurt tot een nieuwe generatie aan bod komt.

b. Gedeelte van de aanhef van een reeks arresten van 20 juni 1614 (R.A.B., Archief van Nieuwpoort nr. 4742).

Overschrijving :

1. Arresten bedinghet
2. voor Burchmeesters ende Scepenen der
3. Stede van der Nieupoort ter manynghe
4. vanden Bailliu den 20en junii 1614
5. ende uuytgelesen ten vischbancke
6. den 18en junii voorselt ter presentie . . .

Toelichting :

De hoofding is gesteld in gotieke fractuur opgeluisterd met talrijke fiorituren waarbij de schrijver zijn fantasie de vrije teugel gelaten heeft ! Die versieringen zijn een vinding van de zogenaamde schoonschrijvers die een uitzonderlijk talent hadden om hun geschriften op te luisteren met dergelijke figuren. De kunst bestond erin de hele figuur te tekenen zonder eenmaal de pen op te heffen (zie bv. Van der Gouw, « Oud Schrift », blz. 28, 32 en 33).

Het schrift vertoont overigens een veel grotere regelmatigheid dan we konden aantreffen bij het voorbeeld a hiervoor en de voorbeelden van plaat 7. De schrijver is blijkbaar een jonge kracht die opnieuw beter onderwijs in de schrijfkunst genoten heeft dan zijn voorgangers.

(wordt voortgezet)

André GHYSELBRECHT

— * * —

E R R A T U M :

Op blz. 585 van *Vlaamse Stam*, december 1981, moet in de overschrijving bij plaat 3, r. 1 gelezen worden : « Avesote » in plaats van « Anesote ».